

تقابل دوگانگی ارتقاء/تنزل هویت در مجموعه‌های باارزش شهری در چارچوب رویکرد آمایش، نمونه میدان شهدا مشهد

مصطفی امیرفخریان^{۱*}، مهدی بازرگان^۲

۱- استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران (نویسنده‌ی
مسئول)

۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

دریافت: ۹۷/۱۱/۱۱..... پذیرش: ۹۸/۴/۲۵

چکیده

مروزه مطالعات آمایشی در عرصه‌های گوناگون برنامه‌ریزی شهری جایگاه مهمی دارد. آمایش شهری در واقع توسعه‌ی یکپارچه در راستای توسعه‌ی پایدار شهری را تنظیم و تلاش می‌کند انسجام شهری را از طریق توجه هم‌زمان به مقیاس‌های کلان و خرد محقق سازد و تقابل‌های احتمالی ناشی از برنامه‌های توسعه را به حداقل برساند. با توجه به این مسئله، هدف اصلی مطالعه‌ی حاضر این است که نشان دهد چگونه در چارچوب این رویکرد می‌توان در مجموعه‌های باارزش شهری، نظیر مجموعه‌ی «میدان شهدای مشهد»، تقابل ارتقای هویت و شرایط زندگی را مدیریت کرد و شرایط را بهبود بخشید. شیوه‌ی مطالعه از نوع کمی و کیفی است. نتایج مطالعه به شکل ویژه در رابطه با دبیرستان شریعتی به عنوان یکی از عناصر مهم میدان شهدا و قدیمی‌ترین مرکز آموزش مدرن شهر مشهد و با استفاده از مدل‌های «مسافت استاندارد» و «تحلیل شبکه»، نشان داد که در نتیجه‌ی جابه‌جایی ۴۷۰ دانش‌آموز آن، روزانه ۳۸۰۰ کیلومتر سفر در شعاع بیش از ۶ کیلومتر به سمت میدان و با هدف آن انجام می‌شود. این مسئله در مورد کارکرد سایر عناصر میدان نیز مشاهده می‌شود. نتیجه این است که به دلیل

انطباق این کارکرد با گذشته و هویت مجموعه، تداوم فعالیت عناصر سبب ارتقای هویت و نیز شلوغی و کاهش کیفیت محیط زندگی این محدوده شده است. رویکرد انسجام‌بخشی آمایشی در این محدوده درارتباط با «کارکرد عناصر»، هریک از اجزاء را در ارتباط با سایر عناصر مورد نظر قرار می‌دهد و با تکیه بر معیار تعادل، سعی دارد علاوه بر حفظ کارکرد، کاهش تراکم و افزایش کیفیت محیط را به دنبال داشته باشد.

واژگان کلیدی: رویکرد آمایشی، میدان شهدای مشهد، عناصر با ارزش هویتی، دبیرستان شریعتی.

۱- مقدمه

از دهه‌ی ۱۹۲۰ که مطالعات آمایش برای مطالعات منطقه‌ای در نظر گرفته شده تا اکنون، تغییرات متعددی در سبک و شیوه‌ی به‌کارگیری آن رخ داده است. امروز مطالعات آمایش مقیاس‌های مختلفی، از سطح بین‌المللی و ملی تا سطح خرد و یک محله‌ی شهری را دربرمی‌گیرد (3: United Nations Human Settlements Programme, 2015). هدف نهایی ترسیم‌شده برای چنین مطالعاتی، حرکت در راستای توسعه‌ی پایدار و دستیابی به انسجام فضایی است. در این زمینه، به موضوع آمایش در مطالعات برنامه‌ریزی شهری طی سال‌های اخیر بیشتر توجه شده است. برنامه‌ی اسکان سازمان ملل، برنامه‌ریزی شهری و آمایشی را به‌عنوان فرآیند تصمیم‌گیری با هدف دستیابی به اهداف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی از طریق توسعه‌ی دیدگاه‌های فضایی، استراتژی‌ها و برنامه‌ها و استفاده از مجموعه‌ای از اصول سیاست، ابزار، سازمانی و مشارکتی مکانیسم‌ها و روش‌های نظارتی تعریف کرده است (10: UN-Habitat, 2018; 2: United Nations Human Settlements Programme, 2015). با توجه به این مسئله، ابعاد مختلف و متعددی از کاربرد این شیوه در موضوعات گوناگون شهری مشاهده می‌شود. توسعه‌ی کالبدی (Liepaja municipality administration, 2019)، مدیریت کاربری اراضی، حمل‌ونقل شهری، ازهم‌گسیختگی شهری (Erkan, 2009) و ... از جمله موارد مهم در این زمینه هستند. با این حال، در کشور ما به این موضوع در ادبیات علمی برنامه‌ریزی شهری در مقیاس شهر و محله کمتر توجه شده است؛ درحالی که کمبود آن در جهت‌گیری‌های توسعه و اقدامات ساماندهی کاملاً دیده می‌شود. از جمله کاربردهای آن در مجموعه‌های با ارزش هویتی در شهرها به‌منظور ساماندهی آن‌ها و فراهم‌سازی ارتقای هویت و همچنین کیفیت محیط‌زیست دیده می‌شود؛ موضوعی که در پاره‌ای از موارد، سبب بروز

تقابل‌های ناخواسته در این زمینه شده است. به عبارت دیگر، به بهانه‌ی ارتقای هویت یک مجموعه، شرایط زیست در یک مجموعه مختل می‌شود و بالعکس.

مباحث مربوط به هویت در هر شهر و فرهنگی از جمله موضوعات کلیدی و چالش‌برانگیزی هستند که نهایت دقت و ظرافت را در تدارک برنامه‌های آتی طلب می‌کنند. بزرگان حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی در طول تاریخ، در مورد مسئله‌ی هویت نظریه‌های متنوع و بعضاً متضادی داده‌اند (رحیم‌زاده، ۱۳۷۹: ۳). کوین لینچ در «تئوری شکل خوب شهر»، سرزندگی، معنی، تناسب، دسترسی، نظارت و اختیار، کارایی و عدالت را برای سنجش شکل خوب شهر، مطرح می‌کند (بهبادفر، ۱۳۸۷). او برای هویت، دو کارکرد مهم «حس تشخیص» و «عملکرد عاطفی هویت محیط» را در نظر می‌گیرد (لینچ، ۱۳۷۵). از نظر راپاپورت، «هویت» قابلیت تمیز و تشخیص عنصری از عنصر دیگر است (Rapoport, 1990: 153). الکساندر معتقد است که هویت در محیط هنگامی تجلی می‌کند که ارتباط طبیعی و منطقی بین فرد و محیط حاصل شده باشد (Alexander, 1997). کالن هویت را توجه به شخصیت فردی هر محیط و پرهیز از یکنواختی محیط‌های شهری از طریق نمایش ویژگی‌های خاص هر محیط می‌داند (کالن، ۱۳۷۷: ۷۸). جیکوبز نیز هویت را در رابطه با فعالیت‌ها و زندگی در خیابان‌های شهری از دیدگاه برنامه‌ریزی شهری تعریف می‌کند (Jacobs, 1969: 85).

اما آنچه زمینه‌ی ورود نگاه آمایشی را در مورد برنامه‌ریزی هویت و عناصر بارزش شهرها فراهم می‌کند، علاوه بر ماهیت عنصر بارزش، الگوی استقرار آن‌ها در فضا، کارکردهای این عناصر و تقابل‌های احتمالی ناشی از فرآیند ابعاد مختلف توسعه در این محدوده‌ها است. این مسئله، به‌ویژه در محدوده‌های دارای عناصر تاریخی و فرهنگی، اهمیت بیشتری دارد. در این محدوده‌ها، برخی عناصر با حفظ کارکرد خود به‌عنوان عنصر فعال در فضای شهر، علاوه بر «ارزش میراثی»، «ارزش کارکردی» دارند. همچنین، شیوه‌ی تجمع و استقرار آن‌ها نشان می‌دهد که در یک پهنه‌ی مشخص از شهر، چه تعداد از عناصر بارزش استقرار یافته‌اند و چه تأثیری بر یکدیگر دارند. از این‌رو، در برنامه‌ریزی برای این عناصر بارزش، تنها توجه به ابعاد کالبدی و فیزیکی آن‌ها اهمیت ندارد؛ بلکه باید موضوع کارکرد و الگوی پراکنش آن‌ها نیز در نظر گرفته شود. این درحالی است که در شیوه‌های متعدد مداخله در بافت‌های فرسوده، از جمله بازآفرینی، بهسازی و ... ، کمتر به این موضوع توجه شده است. به عبارت دیگر، مشخص نمی‌شود که چه تفاوتی در نوع ورود و برنامه‌ریزی برای الگوهای یادشده باید در نظر گرفته شود. از این‌رو، اعمال سلايق شخصی در چارچوب هریک از شیوه‌های مداخله در بافت‌های فرسوده، در مواجهه با این عناصر مشاهده می‌شود. از سوی دیگر، در شرایط فعلی، پروژه‌های تدوین‌شده برای این عناصر

به‌طور ویژه بر برجسته‌سازی ارزش کالبدی آن‌ها تکیه دارد و این وجه تمایز رویکرد آمایشی با روش‌های فعلی است.

در این مطالعه، می‌کوشیم شیوهی «رویکرد آمایشی» را در مواجهه با مجموعه‌های باارزش هویتی (اعم از فرسوده و غیرفرسوده) نشان دهیم؛ زیرا این رویکرد ضمن تأکید بر شمولیت، به جزئیات نیز توجه می‌کند. از سوی دیگر، این مجموعه‌ها را در قالب یک کلیت منسجم، در نظر می‌گیرد و تلاش می‌کند در سایه‌ی چنین نگاهی، یکپارچگی و اعتلای مجموعه را به‌همراه داشته باشد. به چنین رویکردی در مطالعات شهری در مواجهه با مجموعه‌های تاریخی و فعال، کمتر توجه شده است. از این‌رو، مطالعه‌ی پیش‌رو از جمله اولین اقدامات پژوهشی در این زمینه به‌شمار می‌رود. در شرایط فعلی، در چارچوب رویکرد حاکم بر عناصر باارزش تاریخی و میراثی در نواحی شهری، اقدام به شناسایی حریم و محدوده‌ی این آثار می‌شود و در این محدوده، کنترل و ردیابی اتفاقات کالبدی در نظر گرفته می‌شود^۱ که ممکن است چشم‌انداز بصری این آثار را متأثر از خود کند. خروجی نهایی این رویکرد را می‌توانیم «نقشه و جدول کاربری اراضی پیشنهادی» بدانیم که ملاک عمل طراحی و اقدام قرار می‌گیرد.

محدوده‌ی میدان شهدا در شهر مشهد نمونه‌ای در این زمینه است. این میدان با سابقه‌ی ۱۰۰ ساله و به‌عنوان مهم‌ترین میدان شهر مشهد، نقش مهمی در شکل‌بندی هویت و تاریخ معاصر این شهر داشته است؛ به‌گونه‌ای که در حال حاضر، ساکنین مشهد آن را به‌عنوان سمبل و نماد شهری می‌شناسند. با اینکه این عنوان (میدان شهدا) ابتدا به میدانی مشخص با شعاع و محیط معین اختصاص داشته است، امروزه پهنه‌ی وسیع‌تری، متشکل از عناصر گوناگون (بازار، محلات مسکونی، حرکت و ارتباط) را دربرمی‌گیرد که همگی تحت‌عنوان «میدان شهدا» برجسته می‌شوند. همچنین، در این محدوده، مجموعه‌ای از عناصر با ارزش تاریخی - هویتی وجود دارد که طی سالیان متعدد، در تعامل با هم تجلی‌گر کل یکپارچه‌ای تحت‌عنوان «محدوده‌ی میدان شهدا» بوده‌اند. از جمله عناصر مهم در این محدوده عرصه‌ی میدان شهدا، دبیرستان شریعتی، کتابخانه‌ی عمومی شریعتی، پاساژ حکیم (روس‌ها)، شهرداری مشهد، مسجد حوض لقمان، خیابان شیرازی (بالاخیابان)، خیابان هاشمی‌نژاد (عشرت‌آباد) و خیابان خواجه ربیع (عبادی) هستند که در گذر زمان، محیط ویژه‌ای را در قالب فضای جغرافیایی مشخص و متمایز از محیط پیرامون به نمایش می‌گذارند. نکته‌ی مهم در رابطه با عناصر یادشده، فعال بودن همه‌ی آن‌ها، باوجود گذر زمان است که این موضوع وجه تمایز این مجموعه‌ی

۱. البته این نگاه در مورد آثاری است که در سیاهه‌ی سازمان میراث فرهنگی ثبت شده باشند.

تاریخی- هویتی در شهر مشهد در مقایسه با سایر عناصر بارزش است؛ به گونه ای که گذر زمان گردی بر کارکرد و عملکرد آن ها نشانده است. با اینکه فعال بودن عناصر بارزش در این مجموعه مزیت بزرگی برای آن محسوب می شود، بی توجهی به نوع، حجم و فعالیت این عناصر در پاره ای از موارد سبب اغتشاش و بی نظمی فضایی در این محدوده شده است که در نهایت، اثرگذاری این محدوده را بر شهر مشهد، به عنوان مجموعه ای بارزش، دچار خدشه کرده است. از سوی دیگر، این وضعیت سبب شده است که این محدوده از نظر شرایط زیست و سکونت، وضعیت مناسبی نداشته باشد.

در این تحقیق، در نظر داریم ضمن تکیه بر موضوع کارکرد عناصر بارزش، به دو سؤال زیر پاسخ دهیم:

۱. فعالیت های عناصر بارزش در این محدوده چگونه سبب افزایش اغتشاش فضایی شده اند؟
۲. رویکرد آمایشی در مواجهه با چنین اغتشاش فضایی چگونه سبب ارتقای کلی شرایط محیط می شود؟

دربین عناصر میدان، تکیه ی ویژه ی ما در این مطالعه بر کاربری دبیرستان شریعتی، به عنوان اولین مرکز آموزش سبک جدید شهر مشهد با قدمت حدود یک قرن است. با توجه به اینکه در مطالعات شهری، تاکنون کمتر به این موضوع توجه شده است، این پژوهش از این منظر دارای نوآوری است.

۲- مبانی نظری

۲-۱- آمایش فضایی در مناطق شهری و مجموعه های با ارزش شهری

در سال های اخیر، برنامه ریزی شهری و آمایشی و ارتباط آن ها با یکدیگر به عنوان یکی از موضوعات کلیدی، مورد توجه برنامه ی اسکان سازمان ملل بوده است. در این برنامه، برنامه ریزی شهری و آمایشی به عنوان یک فرآیند تصمیم گیری با هدف دستیابی به اهداف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی، از طریق توسعه ی دیدگاه های فضایی، استراتژی ها و برنامه ها و استفاده از مجموعه ای از اصول سیاست، ابزار، سازمانی و مشارکتی مکانیسم ها و روش های نظارتی، تعریف شده است. همچنین، در برخی از موارد، تفکر آمایشی به عنوان راه حلی به منظور حکمروایی ناحیه ای در راستای مواجهه با اثرات جهانی شدن در نظر گرفته شده است (Miedes, 2008). از این رو، برخی از مراکز شهری به برنامه ریزی آمایشی در زمینه ی برنامه های توسعه ی شهری اهتمام ویژه ای دارند. شهر لیبیا در لیتوانی (Liepaja municipality administration, 2019)، شهر تیامن در روسیه (Germanova1 & Kernozhitskaya, 2018)،

برخی از دولت‌های اروپایی (Erkan, 2009) و برخی شهرهای منطقه‌ی آسیا و اقیانوس آرام (Archer, 2018) از جمله نمونه‌هایی در این زمینه هستند. امروزه، این موضوع چنان اهمیت دارد که حتی از طرف سازمان ملل دستورالعملی برای برنامه‌ریزی شهری و آمایشی تهیه شده است. این دستورالعمل در مقایسه‌ی فضای متفاوت زیر باید در نظر گرفته شود: ۱. سطح بین‌المللی؛ ۲. سطح ملی؛ ۳. سطح یک منطقه‌ی شهری و کلانشهری؛ ۴. سطح شهر و ۵. سطح یک محله. در سطح یک شهر، برنامه‌های توسعه‌ی یکپارچه باید تصمیمات سرمایه‌گذاری را اولویت‌بندی و همکاری و تعاملات بین مناطق مختلف شهری را تشویق کند. در سطح یک محله، توسعه‌ی خیابان‌ها و طرح‌های فضای عمومی کیفیت شهر، انسجام اجتماعی و شمولیت و حفاظت از منابع محلی را بهبود می‌بخشد. همچنین، برنامه‌ریزی شهری و آمایشی در عرصه‌ی محیطی باید چارچوب فضایی را به منظور مدیریت محیط طبیعی و ساخته‌شده‌ی شهرها فراهم کند (United Nations Human Settlements Programme, 2015: 3-20).

در کنار موضوع برنامه‌ریزی آمایشی و شهری باید به موضوع عناصر با ارزش تاریخی- هویتی^۱ در نواحی شهری اشاره شود که برنامه‌ریزی برای آن‌ها در بیشتر موارد، پیچیدگی‌های خاصی دارد. در پاره‌ای از موارد، برنامه‌ریزی برای این پهنه‌ها به دلیل برخی شرایط، از جمله «الگوی پراکنش عناصر با ارزش» و «شیوه‌ی تعامل آن‌ها با سایر کاربری‌های پیرامون در فضای شهر»، دقت بیشتری را می‌طلبد. به عبارت دیگر، در کنار ارزش کالبدی و فیزیکی عناصر با ارزش، باید الگوی پراکنش و کارکرد آن‌ها نیز در نظر گرفته شوند. این در حالی است که در برنامه‌های رایج، معمولاً راهکارهایی برای ارتقاء شرایط کالبدی آن‌ها در نظر گرفته می‌شود. بی‌توجهی به «الگوی پراکنش» و «کارکرد عناصر»، سبب بی‌اثری آن‌ها بر محیط پیرامون و کاهش نقش آن‌ها در فضای شهر می‌شود. الگوی پراکنش به میزان و تجمع عناصر با ارزش در یک محدوده‌ی مشخص توجه می‌کند؛ اینکه در یک محدوده‌ی مشخص، چگونه و چه تعداد از

۱. از نظر واژه‌شناسی، در فرهنگ آکسفورد، «هویت» کیستی و چستی شخص (Oxford Dictionary, 2018) و در فرهنگ کمبریج، به صورت اینکه یک فرد چگونه است یا چگونگی تفاوت یک فرد یا یک گروه از دیگران تعریف می‌شود (Cambridge Dictionary, 2018). در فرهنگ لغات فارسی نیز هویت به معنای شخصیت، ذات و هستی است (معین، ۱۳۷۵: ۴؛ دهخدا، ۱۳۷۸). ایجاد ارزش‌های فرهنگی در فضاهای منسوخ، پیش شرطی برای ایجاد و حفظ ارزش‌ها و مکان‌های میراثی است (Mihye & Sunghee, 2014). هویت فرهنگی شهر که درحقیقت به تجلی ارزش‌های فرهنگی یک جامعه در این آثار اشاره دارد، نمایانگر اصول باورپذیر شهر، نشانه‌ی روش و مشی زیست مردمان و ... است (نقی‌زاده، ۱۳۹۳: ۱۳۳). لنینج معتقد است که هویت معمولاً با زندگی درازمدت در یک محل و آشنایی زیاد حاصل می‌شود (لنینج، ۱۳۷۶: ۸).

عناصر بارزش در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. از این منظر، این الگو به سه شکل نقطه‌ای (حضور یک عنصر در یک محدوده‌ی مشخص)، خطی (حضور چند عنصر در طول یک مسیر) و مجموعه‌ای (حضور چند عنصر به صورت مجتمع در کنار یکدیگر در یک محدوده‌ی مشخص) شناسایی می‌شود. شیوه‌ی تعامل عناصر با یکدیگر و کاربری‌های پیرامونی نیز در بردارنده‌ی «نوع و کارکرد» این عناصر است؛ اینکه عناصر یادشده در حال حاضر به عنوان عنصری فعال و تأمین‌کننده‌ی بخشی از نیازهای ساکنین شهر محسوب می‌شود یا خیر. از این منظر، عناصر بارزش تاریخی و هویتی به سه دسته‌ی زیر طبقه‌بندی می‌شود:

۱. فاقد کارکرد خاص: در شرایط فعلی، کارکرد ویژه‌ای ندارند و ارزش آن‌ها تنها در کالبد و فیزیکشان نهفته است (ارزش کالبدی).
 ۲. دارای کارکرد عارضی: برخی از عناصر بارزش کارکرد اولیه‌ی (گذشته) خود را از دست داده‌اند و در حال حاضر به موازات شرایط فعلی، کارکرد خاصی پذیرفته‌اند؛ مانند مکان برگزاری برخی نمایشگاه‌ها و آثار هنری. به عبارت دیگر، کارکرد آن‌ها در این فضاها عارضی است.
 ۳. دارای کارکرد غیرعارضی: در این طبقه، برخی عناصر بارزش کارکرد گذشته‌ی خود را در شرایط فعلی نیز حفظ کرده‌اند و براساس آن به حیات خود ادامه می‌دهند. کارکرد این عناصر عارضی نیست و بر زمان پیدایش آن‌ها مبتنی است.
- جایگاه هریک از عناصر بارزش در ارتباط با دو موضوع الگوی پراکنش و نوع کارکرد و فعالیت می‌تواند ترکیب متفاوتی از وضعیت این عناصر را به نمایش گذارد (جدول ۱).

جدول ۱: ارتباط الگوی پراکنش و نوع کارکرد عناصر بارزش هویتی در فضای شهر و تأثیر آن بر پیچیدگی برنامه‌ریزی آن‌ها

الگوی پراکنش و میزان تجمع عناصر کارکرد عناصر	حضور یک عنصر خاص (شکل نقطه)	پراکنش عناصر در طول یک محور	پراکنش عناصر به صورت مجتمع
فاقد کارکرد خاص	*	***	*****
با کارکرد عارضی	**	***	*****
کارکرد غیرعارضی	***	*****	

*: میزان پیچیدگی

جدول بالا نشان می‌دهد که برنامه‌ریزی برای پهنه‌های با عناصر بارزش که الگوی مجتمع و نیز کارکرد غیرعارضی دارند، دقت و ظرافت بیشتری را در مقایسه با پهنه‌های با یک

عنصر باارزش و فاقد کارکرد خاص می‌طلبند؛ زیرا انطباق کارکرد با بافت کالبدی هر عنصر، تجلی کاملی از ارزشمندی و اثرگذاری بهتر بر محیط پیرامون را نشان می‌دهد. وجه مهم این اثرگذاری تولید خاطره است که نقش مهمی در احراز هویت و تعلق خاطر شهروندان به‌همراه خواهد داشت (حبیبی، ۱۳۷۸: ۲۶)؛ موضوعی که در الگوهای دیگر، به این شکل نمود ندارد.

در شرایط فعلی، نوع نگاه به موضوعات با ارزش هویتی در شهرهای ایران منبعت از رویکرد کالبدگرا و مبتنی بر ارائه‌ی طراحی کالبدی است که نهایت آن، تهیه‌ی نقشه‌ی کاربری پیشنهادی است. از این‌رو، می‌توانیم انتظار داشته باشیم که در محدوده‌های با تجمع عناصر باارزش که کارکرد مشخص نیز دارند، خروجی این فرآیند به تقویت کارکرد و اثرگذاری مناسب آثار بر محیط پیرامونی منجر نشود.

درمقابل، با نگاهی به تجربیات جهانی، جایگاه مهم مطالعات آمایشی در برنامه‌ریزی شهری روشن می‌شود. بی‌شک از جمله عرصه‌های اثرگذار در این حوزه، برنامه‌ریزی برای عرصه‌های با ارزش هویتی و تاریخی است.

برای طراحی مدل نظری تحقیق، با نگاهی به ادبیات جهانی، روشن شد که آمایش فضایی در مناطق شهری حول چند محور اساسی زیر است:

- «انسجام» (Laurini, 2017; Liepaja municipality administration, 2019; United Nations Human Settlements Programme, 2015: 2; Erkan, 2009; Germanoval & Kernozhitskaya, 2018)
 - «پویایی» (Laurini, 2017);
 - «برنامه‌ریزی فضایی و ارتباط عناصر با یکدیگر» (Germanoval & Kernozhitskaya, 2018; Kernozhitskaya, 2018; Laurini, 2017; United Nations Human Settlements Programme, 2015: 2)
 - «توجه به ابعاد اقتصادی- اجتماعی و کالبدی» (UN-Habitat, 2018: 10);
 - «میانجیگری بین بازیگران ناهمگون» (Bertacchini & et-al, 2013);
 - «توجه به مقیاس‌های کلان در کنار مقیاس‌های خرد» (United Nations Human Settlements Programme, 2015: 2; Liepaja municipality administration, 2019).
- این درحالی است که در منابع داخلی، بر موضوع آمایش در مقیاس‌های فراشهری و در سطح منطقه‌ای تأکید شده است (معصومی اشکوری، ۱۳۸۵: ۳۹؛ رهنما، ۱۳۹۰: ۱۷؛ سعیدی، ۱۳۹۵: ۱۰).

بسختن دیگر مطالعه‌ای انجام شده را میتوانین بیان کرد. رهنما و رزاقیان (۱۳۹۰) در مطالعه‌ای، نقش آمایش شهری در هویت‌یابی فضایی- کالبدی محور بلوار پیروزی مشهد را ارزیابی کردند. آن‌ها به‌منظور ساماندهی بلوار پیروزی با هدف بازگرداندن هویت اصلی‌اش، سه الگو و سه سناریو را پیشنهاد دادند.

رهنما و آقاجانی (۱۳۹۱) در مطالعه‌ای، نابرابری‌های فضایی در استان خراسان رضوی را براساس مطالعات آمایشی بررسی و تحلیل کردند. این مطالعه نشان داد که رویکرد آمایشی مبنای برنامه‌ریزی برای تعیین فضاهای نابرابر و اولویت‌بندی برای توسعه قرار می‌گیرد.

مؤمنی و دیگران (۱۳۹۲) در مطالعه‌ای خود نشان دادند که مؤلفه‌ی اصلی در مطالعات آمایشی، بین پارامترهای جغرافیایی قرار دارد. چنین رویکردی نقش مهمی در تحقق عدالت فضایی و رفع نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی دارد.

شماعی و دیگران (۱۳۹۵) در پژوهش خود، با استفاده از شاخص‌های کالبدی- فضایی در آمایش شهری، توسعه‌ی متوازن و متعادل شهری در شهر ارومیه را بررسی کردند.

لاورینی (۲۰۱۷) در مطالعه خود، درمورد شهر هوشمند ازمنظر بینش آمایشی بحث می‌کند. تکیه‌ی ویژه‌ی او بر ارتباطات جغرافیایی بین مؤلفه‌های مهم و اثرگذار در این مورد است. وی اشاره می‌کند که سطح بالاتری از دانش باید درمورد قواعد جغرافیایی برای بینش آمایشی و برنامه‌ریزی شهر هوشمند به‌کار رود.

بارتاچینی و همکاران (۲۰۱۳) در مطالعه‌ای اشاره می‌کنند که در بستر بینش آمایشی، برای نقش‌های احتمالی ابعاد جغرافیایی و آرایش ارتباطی در سطح مقامات بین‌شهری، به‌ویژه در تأمین میانجیگری بین بازیگران ناهمگون، توسعه داده می‌شود.

جرمانوال و کرنوزیتسکایا (۲۰۱۸) در مطالعه‌ی شهر «تیامن»، توسعه‌ی فضایی و برنامه‌ریزی آمایشی را به‌عنوان راه‌حل‌های چشم‌اندازی و تکمیل شدن فرآیندهای انسجام شهری نواحی مختلف شهر بیان می‌کنند.

یانگ لیا (۲۰۱۸) در بررسی خود، به‌درستی بر نظرات برخی محققان در برنامه‌ریزی بافت‌های شهری تأکید می‌کند؛ به‌طوری که توجه به خط‌مشی را درکنار پروژه‌ها ضروری می‌داند.

درمجموع، در مطالعات داخلی، به رویکردهای آمایشی کمتر در مقیاس‌های شهری و بیشتر در مقیاس‌های فراشهری (استان و شهرستان) توجه شده است. از سوی دیگر، با بررسی سابقه‌ی مطالعات انجام‌شده در مقیاس شهری روشن می‌شود که تاکنون مطالعه‌ای انجام نشده است که این رویکرد را در محدوده‌های تاریخی و با مقیاس‌های کوچک‌تر ارزیابی کند. بنابراین،

مطالعه‌ی حاضر از این منظر جدید قلمداد می‌شود. همچنین، در این مطالعه در نظر داریم که چارچوب مشخصی از این رویکرد را در محیط‌های با ارزش فرهنگی و هویتی نشان دهیم.

۲-۲- مدل نظری تحقیق

مدل نظری تحقیق بر مطالعات انجام‌شده در مورد آمایش سرزمین، آمایش فضایی در محدوده‌های شهری و آمایش فضایی در مجموعه‌های با ارزش مبتنی است که سبب شناسایی معیارها و شاخص‌های مرتبط با آن شده است. در شکل زیر، خط‌سیر این مطالعه را از مبحث آمایش فضا و سرزمین تا طراحی مدل نظری تحقیق نشان داده‌ایم.

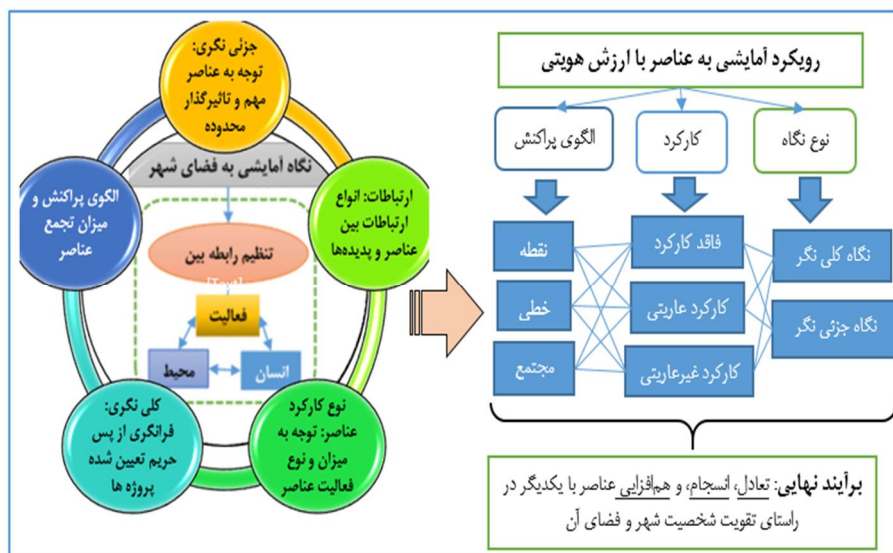

شکل ۱: فرآیند شناسایی و تدوین مدل نظری تحقیق

با دقت در معیارهای شناسایی‌شده در آمایش مناطق شهری (انسجام، پویایی، برنامه‌ریزی فضایی و ارتباط عناصر با یکدیگر، توجه به ابعاد اقتصادی-اجتماعی و کالبدی، میانجیگری بین بازیگران ناهمگون و توجه به مقیاس‌های کلان در کنار مقیاس‌های خرد)، جهت‌گیری‌های اساسی و کاربردی مرتبط با آمایش فضا در مورد برنامه‌ریزی پهنه‌های با ارزش را در قالب پنج سؤال کلیدی زیر بررسی می‌کنیم^۱:

۱. این موضوع در سایر موضوعات مرتبط با شهر و برنامه‌ریزی شهری نیز صادق است و شناسایی ابعاد ویژه دیگری را فراهم می‌کند.

۱. شیوه و الگوی پراکنش این عناصر در یک محدوده‌ی مشخص چگونه است؟ (مرتبط با محور «برنامه‌ریزی فضایی و ارتباط عناصر با یکدیگر»).
 ۲. کارکرد و نحوه‌ی فعالیت آن در سازمان فضایی شهر چگونه است؟ آیا آن‌ها عنصری فعال در فضای شهر هستند و یا درحال حاضر کارکرد مشخصی ندارند؟ در صورتی که فعال هستند، فعالیت و کارکرد آن‌ها عاریتی است یا غیرعاریتی؟ (مرتبط با محور «پویایی» و «توجه به ابعاد اقتصادی و ...»).
 ۳. ارتباطات و تعامل عناصر باارزش در یک محدوده‌ی مشخص با یکدیگر و با دیگر پدیده‌های پیرامون چگونه است؟ (مرتبط با محور «برنامه‌ریزی فضایی»).
 ۴. جایگاه عناصر باارزش در شهر و شکل‌بندی هویت و شخصیت آن چگونه است؟ (مرتبط با محور «انسجام فضایی»).
 ۵. هریک از عناصر به‌شکل مجزا چه ویژگی‌هایی دارند؟ (مرتبط با محور «میانجیگری بین بازیگران ناهمگون» و «توجه به مقیاس‌های خرد»).
- نمودار زیر ویژگی نگاه آمایشی به فضای شهر (به‌شکل عام) و عناصر باهویت (به‌شکل خاص) را نشان می‌دهد.

شکل ۲: ابعاد مورد تأکید رویکرد آمایشی به فضای شهر و عناصر باهویت و باارزش (مدل نظری تحقیق)

۲-۳- روش تحقیق

روش تحقیق این مطالعه بر روش‌های توصیفی و تحلیلی و بهره‌گیری از شیوه‌های کمی و کیفی مبتنی است. بهره‌گیری از شیوه‌های استدلالی قیاس و استقراء، اساس کار در این مطالعه محسوب می‌شود؛ به‌گونه‌ای که کوشیدیم با بهره‌گیری از منطق استقراء و بررسی تک‌تک استفاده‌کنندگان از کاربری دبیرستان شریعتی (۴۷۰ دانش‌آموز)، مسافت حرکت روزانه‌ی آن‌ها از خانه تا مدرسه و برعکس را مشخص کنیم. این مرحله را با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی و تشکیل پایگاه اطلاعات داده از محل سکونت دانش‌آموزان و با بهره‌گیری از روش‌های تحلیل شبکه‌ای^۱ و مسافت استاندارد^۲ انجام دادیم. در این بخش، نوع وسیله‌ی سفر هریک از دانش‌آموزان و میزان سفر آن‌ها به این محدوده را نیز مشخص کردیم. برای این کار، از نرم‌افزارهای ArcGis و Spss بهره بردیم. از سوی دیگر، با تکیه بر روش قیاس، با مطالعه‌ی اسناد و منابع مرتبط با آمایش و کاربرد آن در برنامه‌ریزی شهری، آن را با پهنه‌های دارای عناصر بارزش انطباق دادیم (مدل نظری تحقیق). در ادامه، ضمن بررسی نتایج به‌دست‌آمده از حرکت و جابه‌جایی دانش‌آموزان در محدوده‌ی میدان شهدا و تطبیق آن با مدل نظری، رویه‌ها و نتایج حاصل از این انطباق را شناسایی و ضمن بحث و تحلیل در این مورد، پیشنهادهای لازم را ارائه کردیم.

متغیرهای تحقیق شامل مقدار مسافت طی‌شده از سوی دانش‌آموزان، شیوه‌ی جابه‌جایی دانش‌آموزان، موقعیت عناصر بارزش در محدوده‌ی میدان شهدا و همچنین اسامی عناصر بارزش واقع در محدوده‌ی میدان شهدا به‌منظور جست‌وجوی جایگاه آن‌ها در اسناد فرادستی بوده است.

۲-۴- جامعه‌ی آماری و محدوده‌ی مورد مطالعه

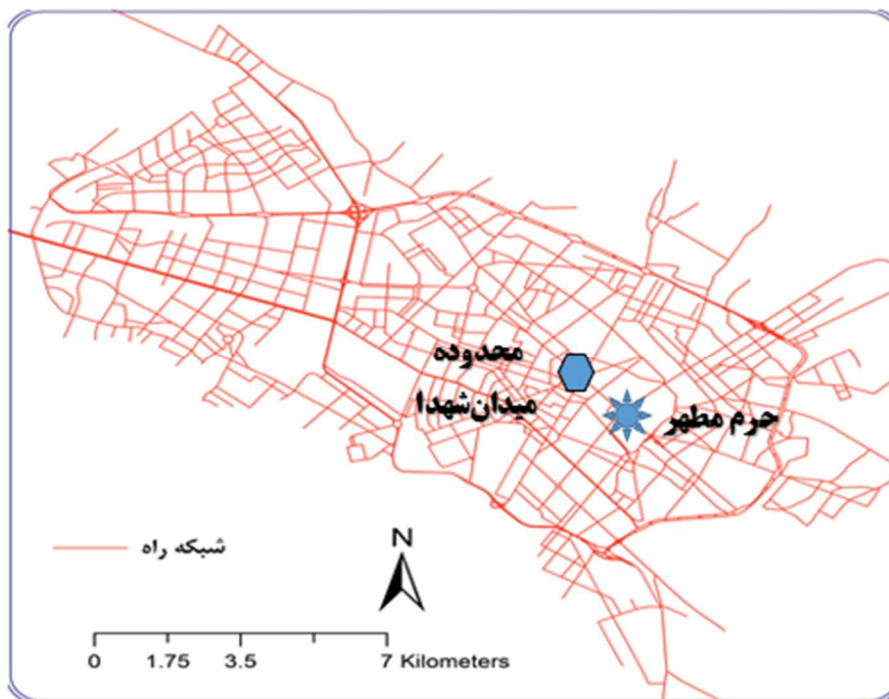
جامعه‌ی آماری این مطالعه شامل محدوده‌ی میدان شهدا و کاربری‌های با ارزش تاریخی آن می‌شود که به‌شکل خاص، به عرصه‌ی میدان شهدا و دبیرستان شریعتی و دانش‌آموزان این دبیرستان (شامل ۴۷۰ دانش‌آموز) اختصاص دارد. این دو عنصر با سابقه‌ی یکسان، به‌عنوان قدیمی‌ترین عناصر فعال (فعالیت به‌مدت یک قرن) محدوده‌ی میدان شهدا محسوب می‌شوند.

1. Network analysis
2. Standard distance

$$SD = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{X})^2}{n} + \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{Y})^2}{n} + \frac{\sum_{i=1}^n (z_i - \bar{Z})^2}{n}}$$

این مدل براساس رابطه‌ی حاصل می‌شود (Mitchell, 2005).

محدوده‌ی میدان شهدا در حال حاضر به مرکز شهر مشهد نیز معروف است که با حرم مطهر ارتباط نزدیکی دارد. نقشه‌ی زیر بیانگر موقعیت این محدوده در شهر مشهد است.

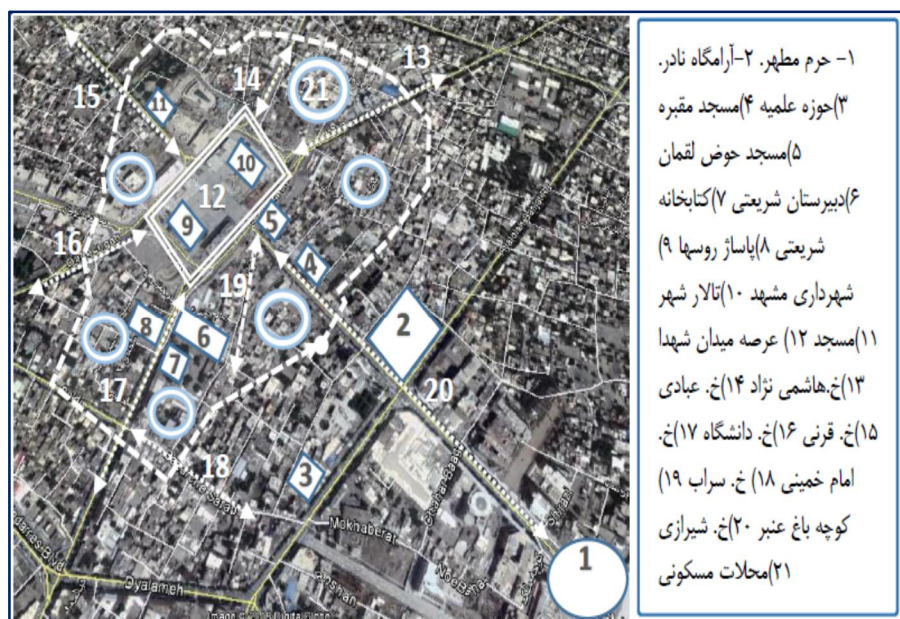
شکل ۳: موقعیت میدان شهدا در شهر مشهد

۳- یافته‌های تحقیق

بررسی موقعیت محدوده‌ی میدان شهدا و عناصر واقع در آن: «میدان شهدا» به‌عنوان یکی از میدان‌های مهم شهر مشهد، در اوایل قرن حاضر به‌منظور تقویت مجموعه‌ی حرم مطهر و ایجاد تسهیلات بهتر ارتباطی، در فاصله‌ی ۹۰۰ متری از حرم مطهر و با نام اولیه‌ی «میدان شاه» ایجاد شد و چهار سمت شهر را از طریق چند خیابان اصلی، به یکدیگر متصل کرد. در این دوره، بخش مهمی از ساختمان‌های دولتی در اطراف این مرکز احداث شد (فرنهاد، ۱۳۸۸: ۱۰۱). میدان شهدا نقطه‌ی تلاقی سه شریان مهم ارتباطی شهر مشهد، یعنی خیابان امام خمینی (ره) به عبادی، خیابان توحید به شیرازی و خیابان هاشمی‌نژاد به دانشگاه است. این سه محور از نظر کارکرد شهری، خدماتی و هویت شهری

اهمیت زیادی دارند. میدان شهدا در گذر زمان، شاهد رویدادهای مهم تاریخی و سیاسی نیز بوده است؛ از این رو، پس از حرم مطهر، مهم‌ترین کانون شهری به‌شمار می‌رود (زاهدی محبوب، ۱۳۹۲: ۱۲۲). با اینکه میدان شهدا در طول نزدیک به یک قرن سابقه، تغییرات کالبدی متعددی را بر پیکر خود دیده است، همواره عنصری فعال و اثرگذار در فضای شهری مشهد بوده است. بخش مهمی از این جایگاه به‌دلیل موقعیت مناسب این میدان در مرکز شهر مشهد است که دروازه‌ی ورودی به محدوده‌ی حرم مطهر به‌شمار می‌رود. در حال حاضر، میدان شهدا تنها عنوان و شناسه‌ای برای یک نقطه و با کاربری مشخص محسوب نمی‌شود؛ بلکه به‌دلیل اهمیت و جایگاه آن، شامل مجموعه‌ای از فضاهای مسکونی، تجاری، عناصر مذهبی، شریانی، آموزشی، فرهنگی و اداری می‌شود. تصویر زیر بیانگر عناصر مهم این میدان است.

شکل ۴: محدوده‌ی میدان شهدای مشهد و عناصر مهم واقع در آن

در جدول زیر، سابقه و قدمت کاربری‌های موردنظر میدان شهدا آمده است.

جدول ۲: عناصر مهم محدوده‌ی میدان شهدای مشهد

ردیف	کاربری	سال تأسیس (ه.ش)	فعال / غیرفعال	ویژگی مهم
۱	عرصه‌ی میدان شهدا	۱۳۰۰	فعال	اولین میدان مدنی شهر مشهد
۲	ساختمان شهرداری مشهد	۱۳۲۰	فعال	جزو اولین ساختمان‌های اداری مشهد
۳	دبیرستان شریعتی	۱۳۰۰	فعال	اولین مدرسه‌ی شهر مشهد با سبک جدید آموزش
۴	کتابخانه‌ی شریعتی	۱۳۰۳	فعال	اولین کتابخانه‌ی عمومی شهر مشهد
۵	آرامگاه نادر	۱۱۰۰	فعال (موزه)	مجموعه‌ی مهم تفریحی و تاریخی در بافت مرکزی مشهد
۶	حوزه‌ی علمیه‌ی آیت‌الله خویی	۱۳۵۶	فعال	بزرگ‌ترین حوزه‌ی علمیه‌ی مشهد و به‌عنوان یکی از نشانه‌های مهم شهری
۷	خیابان شیرازی	۱۱۰۰	فعال	از قدیمی‌ترین معابر شهر مشهد متعلق به عصر صفویه
۸	پاساژ روس‌ها (حکیم)	۱۳۶۰	فعال	یکی از مراکز خرید مهم بافت مرکزی مشهد

در بین فضاهای یادشده، عرصه‌ی میدان شهدا نقطه‌ی کانونی و مرکز ثقل این مجموعه به‌شمار می‌آید. از این‌رو، محلیت و مکانیت کلیه‌ی فضاهای یادشده با نام «میدان شهدا» شناخته می‌شود. همچنین، بخش مهمی از فضاهای پیرامون میدان، به کاربری مسکونی اختصاص دارد که از قدیم‌الایام تا کنون به حیات خود ادامه داده است. بررسی تحولات جمعیتی میدان طی سال‌های اخیر، بیانگر کاهش نقش جمعیت‌پذیری و سکونتی میدان است (جدول ۳).

جدول ۳: تحولات جمعیتی محدوده‌ی میدان شهدا (۱۳۶۵-۱۳۹۰)

دوره	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰
جمعیت (نفر)	۳۴۷۷	۳۱۳۹	۲۴۴۸	۱۳۲۹
نرخ رشد سالانه (درصد)	-۰,۰۱۰۱۷	-۰,۰۲۴۵۶	-۰,۱۱۵	

مجموع شرایط سبب شده است که میدان شهدا به‌عنوان یکی از کانون‌های جذب سفر در شهر و مقصد تعداد زیادی از سفرهای عمومی درون‌شهری محسوب شود. این وضعیت سبب کاهش محسوس کیفیت زیست و سکونت در این محدوده و خروج تعداد زیادی از ساکنین قدیمی آن شده است (طاش، ۱۳۹۲: ۳۱).

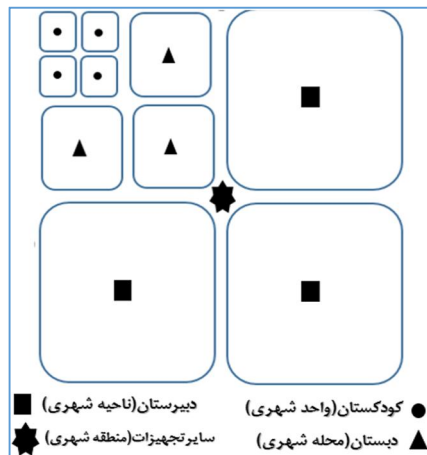

نگاهی به طرح جامع شهر مشهد نشان می‌دهد که این مسئله (تراکم و شلوغی) یکی از معضلات اصلی این محدوده است. از این رو، توصیه‌های زیر را برای بهبود شرایط ارائه می‌کنیم:

جدول ۴: ویژگی‌ها و توصیه‌های ارائه شده در طرح جامع برای محدوده‌ی میدان شهدای مشهد (فرنهاد، ۱۳۹۲: ۲۳۹؛ طاش، ۱۳۹۲)

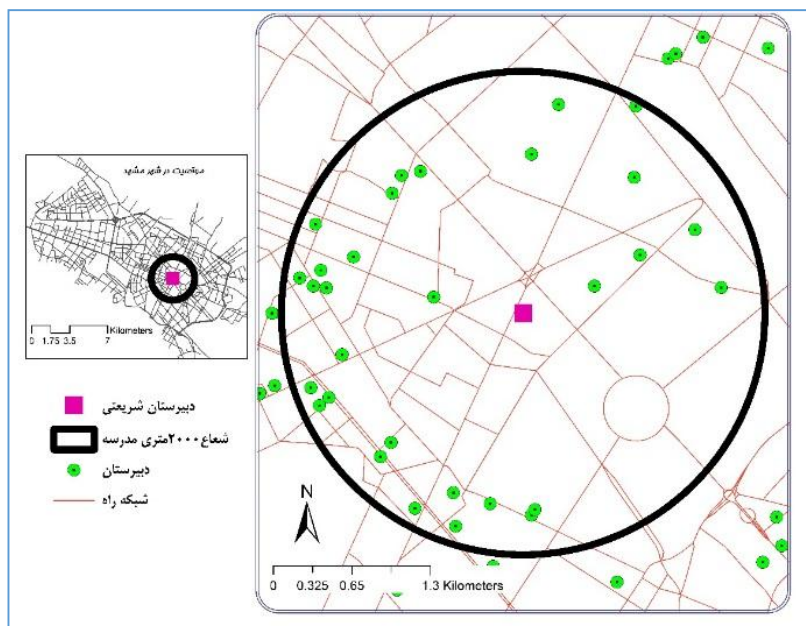
ویژگی‌های محدوده	توصیه
به‌عنوان مهم‌ترین فضای شهری کلانشهر مشهد و میدان مدنی شهر دارا بودن کلیه کارکردهای مرکز شهر	نیازمند حفاظت، احیا و بهسازی با مقیاس عملکرد شهری
به‌عنوان یکی از نشانه‌های مصنوع مهم در مقیاس شهری	ارتقای هویت محدوده
به‌عنوان دومین مرکز شهری در شهر مشهد پس از حرم مطهر	کاهش تراکم و فعالیت از این محدوده
به‌عنوان یک نشانه‌ی فرمال و همچنین عملکردگرا با قدرت بالا در جذب مخاطب و ناظر	
تراکم شدید فعالیت و جمعیت بهره‌بردار و تناقض آن با کارکرد زیارت و گردشگری	
کاهش محسوس کیفیت زیست و سکونت در این حوزه به دلیل تراکم بالا و خروج ساکنین قدیمی از آن	

از جمله کاربری‌های مهم محدوده‌ی میدان شهدا «دبیرستان شریعتی» در حاشیه‌ی جنوبی میدان است که قدمتی برابر با میدان شهدا دارد. این مدرسه اولین فضای آموزشی سبک جدید شهر مشهد است که در سال ۱۳۰۰ تأسیس شد. این دبیرستان را نایب‌التولیه‌ی آستان قدس در اراضی «باغ عنبر» با مبلغ ۴۱۰ هزار ریال ساخت. در حال حاضر، این مدرسه دارای ۱۵ کلاس و ۴۷۰ دانش‌آموز است (وبگاه دبیرستان ماندگار دکتر علی شریعتی، ۱۳۹۷). سنگ بنای این مدرسه در روزگاری گذاشته شد که شهر مشهد توسعه‌ی محدودی داشت و میدان شهدا هنوز شکل خود را به دست نیاورده بود. این مکان یکی از عناصر قدیمی و از وجوه هویتی میدان و همچنین شهر مشهد به‌شمار می‌رود. این دبیرستان حتی از سایر کاربری‌های آموزشی مهم مشهد (دانشگاه فردوسی و دانشگاه علوم پزشکی) سابقه‌ی بیشتری دارد. در طرح جامع شهر مشهد، کاربری آموزشی این دبیرستان تثبیت شده است. از سوی دیگر، در این طرح، کاربری‌های آموزشی (دبیرستان شریعتی و ...) به‌عنوان عوامل مؤثر در تقسیمات کالبدی مشهد در نظر گرفته شده‌اند (شکل ۵) که شعاع عملکردی آن ۲۰۰۰ متر یا ۲۰ دقیقه پیاده‌روی است (خازنی، ۱۳۴۶: ۵۳).

شکل ۵: تقسیمات کالبدی طرح جامع شهر مشهد

اگر این ضابطه (شعاع ۲۰۰۰ متر) برای دبیرستان شریعتی ملاک عمل قرار گیرد، این محدوده پهنه‌ای به وسعت ۱۲۵۶ هکتار خواهد بود (شکل ۶).

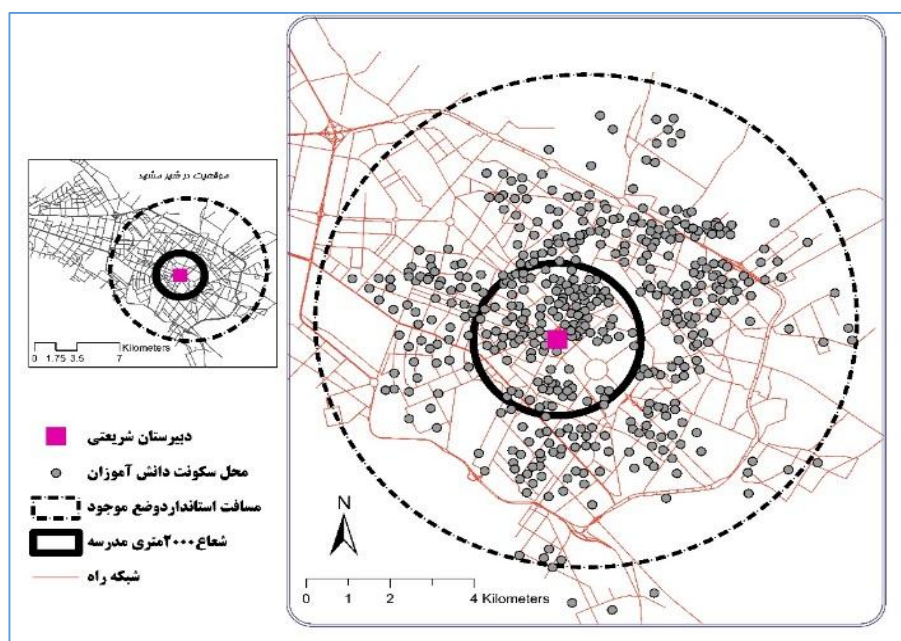

شکل ۶: شعاع ۲۰۰۰ متری دبیرستان شریعتی براساس استاندارد طرح جامع مشهد

شعاع ۲۰۰۰ متری دبیرستان شریعتی نشان می‌دهد که در این حریم، مدارس دیگری (۱۵ مدرسه) نیز وجود دارد که در کاهش تقاضای سفر به این مدرسه نقش دارند^۱. براساس آمار سرشماری سال ۱۳۹۰، تعداد جمعیت محصل پسر در مقاطع متوسطه در این محدوده (شعاع ۲۰۰۰ متری)، بالغ بر ۳۰۷۵ نفر است که باتوجه به پراکندگی مدارس موجود در این محدوده، به‌طور میانگین ظرفیت ۲۰۵ نفری برای هر مدرسه را به‌همراه خواهد داشت. با این حال، در شرایط فعلی، ظرفیت مدرسه‌ی شریعتی بیشتر از این مقدار است (بیش از دوبرابر میانگین) که قابلیت این مدرسه را درمقایسه با سایر مدارس در جذب دانش‌آموز را نشان می‌دهد.

بررسی موقعیت سکونت دانش‌آموزان این مدرسه در سطح مشهد تصویر بهتری از الگوی پراکنش آن‌ها را به نمایش می‌گذارد. برای این منظور، ضمن تدقیق آدرس‌های هریک از دانش‌آموزان در پهنه‌ی فضایی شهر مشهد (۴۷۰ آدرس) و زمین‌مرجع کردن آن‌ها در پایگاه اطلاعات مکانی در محیط ARC GIS، تصویر فضایی این پراکنش را به‌صورت زیر تهیه کردیم.

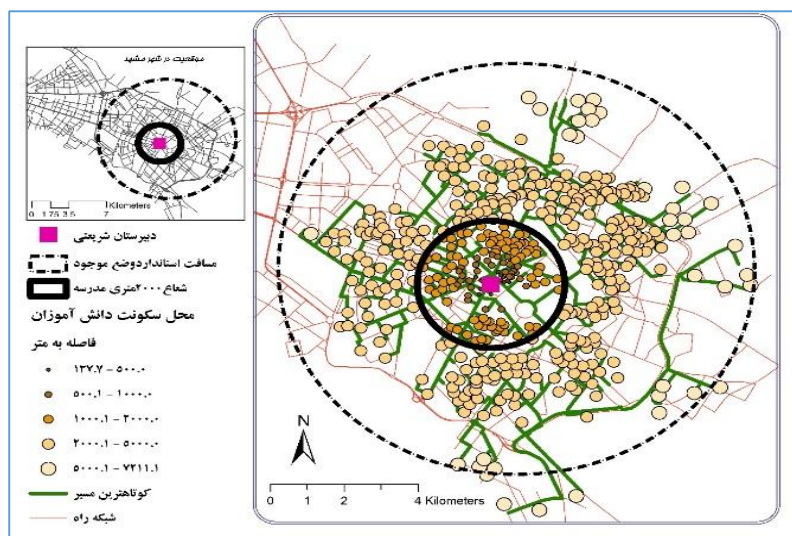

شکل ۷: پراکنش محل سکونت دانش‌آموزان دبیرستان شریعتی در شهر مشهد

۱. نکته‌ی مهم در توزیع مدارس مشخص شده در این نقشه این است که مدارس دخترانه و پسرانه از هم تفکیک نشده‌اند. با این حال، می‌توانیم در حالت معمول، نیمی از مدارس مشخص شده را پسرانه و نیمی دیگر را دخترانه فرض کنیم.

باتوجه به نقشه‌ی بالا و استفاده از مدل مسافت استاندارد^۱، مشخص می‌شود که در شرایط فعلی، پراکنش دانش‌آموزان در شعاعی به طول ۶۴۵۸,۴ متر و پهنه‌ای به وسعت ۱۳۰۰۰ هکتار است که بیش از سه‌برابر از حد معمول استاندارد (شعاع ۲۰۰۰ متری) است. در این محدوده، محلات متعدد و با شرایط گوناگون استقرار دارند؛ به‌گونه‌ای که تصویری متفاوت از شرایط اجتماعی، اقتصادی و کالبدی آن‌ها دیده می‌شود. محلات واقع در شمال، شمال شرقی، شرق و جنوب شرقی به‌عنوان محلات با سطح برخورداری کم و محلات واقع در غرب به‌عنوان محلات با سطح برخورداری مناسب از امکانات هستند^۲.

نتایج تکمیلی‌تر با استفاده از «تحلیل شبکه» درمورد جابه‌جایی دانش‌آموزان نشان داد که مجموع مسافت طی‌شده توسط دانش‌آموزان بین محل سکونت تا میدان شهدا و بالعکس روزانه برابر ۳۸۲۴ کیلومتر است که رقم قابل توجهی است^۳. این مقدار تقریباً چهاربرابر مسافت بین مشهد و تهران یا مسافت مشهد تا زاهدان (فاصله‌ی شمال به جنوب ایران) است. همچنین، میانگین مسافت طی‌شده از سوی هر دانش‌آموز معادل ۸,۳ کیلومتر به‌صورت رفت و برگشت است. نقشه‌ی زیر دربردارنده‌ی الگوی کوتاه‌ترین مسیر برای هر دانش‌آموز به‌سمت میدان شهدا و بالعکس است.

شکل ۸: طبقه‌بندی مسافت طی‌شده از سوی دانش‌آموزان (بین محل سکونت و میدان شهدا)

1. Standard Distance

۲. این مسئله یکی از چالش‌های اساسی تحقق طرح جامع شهر مشهد است.
۳. گفتنی است که این مقدار براساس «کوتاه‌ترین مسیر» محاسبه شده است و در نتیجه، حداقل مقدار است. بنابراین، انتظار رقم بیشتر از آن می‌رود؛ زیرا حرکت وسایل نقلیه معمولاً از الگوی کوتاه‌ترین مسیر تبعیت نمی‌کند.

بیشتر دانش‌آموزان در فاصله‌ی بیش از ۳۵۰۰ متری از میدان شهدا قرار دارند (۳۷٪) که در این بین، نزدیک به ۸٪ آن‌ها در فاصله‌ی بیش از ۵۰۰۰ متر هستند. همچنین، در محدوده‌ی ۲۰۰۰ متری، ۲۸٪ از دانش‌آموزان مدرسه قرار دارند. ارزیابی مسافت طی‌شده از سوی دانش‌آموزان نشان می‌دهد که حدود ۵۵٪ مسافت طی‌شده از سوی دانش‌آموزانی است که در فاصله‌ی بیش از ۳۵۰۰ متری از میدان شهدا قرار دارند. درمقابل، دانش‌آموزان واقع در فاصله‌ی ۲۰۰۰ متری حدود ۱۱٪ از مجموع مسافت طی‌شده را به خود اختصاص می‌دهند (جدول ۵).

جدول ۵: طبقه‌بندی مسافت طی‌شده از سوی دانش‌آموزان (بین محل سکونت و میدان شهدا)^۱

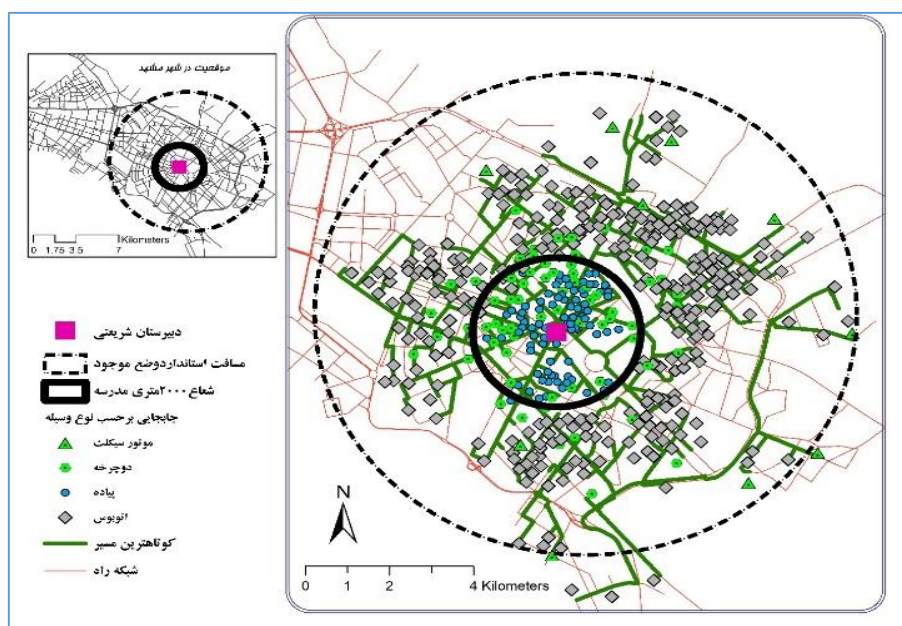
فاصله از میدان شهدا (متر)	میانگین فاصله‌ی طی‌شده	انحراف معیار	تعداد دانش‌آموز	درصد	مجموع مسافت طی‌شده (متر)	درصد مسافت
۱۰۰۰	۵۲۹	۳۱۹	۴۷	۱۰,۰٪	۲۴۸۸۶	۱,۷۸
۱۰۰۰-۲۰۰۰	۱۵۱۰	۲۷۱	۸۶	۱۸,۳٪	۱۲۹۸۴۵	۹,۲۷
۲۰۰۰-۳۵۰۰	۲۸۶۴	۴۱۰	۱۶۳	۳۴,۷٪	۴۶۶۸۵۷	۳۳,۳۴
۳۵۰۰-۵۰۰۰	۴۰۶۴	۳۹۷	۱۳۷	۲۹,۱٪	۵۵۶۷۳۷	۳۹,۷۶
بیش از ۵۰۰۰	۵۹۹۵	۶۱۳	۳۷	۷,۹٪	۲۲۱۸۰۷	۱۵,۸۴

محاسبات انجام‌شده نشان می‌دهد که وسیله‌ی غالب جابه‌جایی دانش‌آموزان اتوبوس است که ۶۵,۵٪ از دانش‌آموزان و ۷۹,۴٪ مسافت طی‌شده را به خود اختصاص می‌دهد. استفاده از دوچرخه و در مرحله‌ی بعد، حرکت پیاده در رتبه‌ی بعدی شیوه‌ی جابه‌جایی قرار دارند. محاسبات تکمیلی دیگر در این خصوص نشان می‌دهد که تا محدوده‌ی ۲۰۰۰ متری میدان شهدا، بیشتر جابه‌جایی‌ها به‌صورت پیاده انجام می‌شود. در این محدوده، ۱۷,۲٪ دانش‌آموزان ۶,۲۲٪ مسافت را طی می‌کنند که درمقایسه با اتوبوس و دوچرخه، درصد بالاتری را نشان می‌دهد. این درحالی است که در محدوده‌های بیش از ۲۰۰۰ متری، وجه غالب جابه‌جایی به‌وسیله‌ی اتوبوس انجام می‌شود (جدول ۶ و شکل ۹).

۱. این نشان می‌دهد که استانداردهای تدوین‌شده براساس طرح جامع، حد معیاری برای الگوی حرکتی دانش‌آموزان این مدرسه نبوده است و اکثر دانش‌آموزان مسافتی بیش از مقدار تعیین‌شده را به‌سمت میدان شهدا طی می‌کنند.

جدول ۶: شیوهی جابه‌جایی دانش‌آموزان دبیرستان شریعتی از منزل به میدان شهدای مشهد

مسافت (متر)	شیوهی جابه‌جایی	میانگین مسافت طی شده متر	تعداد دانش‌آموزان	درصد (تعداد)	انحراف معیار	کل مسافت طی شده (متر)	درصد
کمتر از ۲۰۰۰	اتوبوس	۱۰۰۵	۱۵	۳,۳٪	۹۷۷	۱۵۰۷۴	۱,۰۸
	پیاده	۱۰۷۶	۸۱	۱۷,۳٪	۴۶۹	۸۷۱۳۶	۶,۲۲
	دوچرخه	۱۴۲۰	۳۷	۷,۹٪	۳۹۹	۵۲۵۳۱	۳,۷۵
۲۰۰۰ تا ۳۵۰۰	اتوبوس	۲۹۱۹	۱۳۰	۲۷,۷٪	۳۸۴	۳۷۹۴۲۲	۲۷,۱۰
	پیاده	۲۱۳۵	۱	۰,۲٪	۰	۲۱۳۵	۰,۱۵
	دوچرخه	۲۶۵۰	۳۱	۶,۶٪	۴۴۰	۸۲۱۶۴	۵,۸۷
	موتور سیکلت	۳۱۳۵	۱	۰,۲٪	۰	۳۱۳۵	۰,۲۲
بیش از ۳۵۰۰	اتوبوس	۴۴۰۱	۱۶۳	۳۴,۷٪	۸۵۷	۷۱۷۳۰۱	۵۱,۲۳
	دوچرخه	۴۴۷۱	۲	۰,۴٪	۷۸	۸۹۴۲	۰,۶۴
	موتور سیکلت	۵۸۱۱	۹	۱,۹٪	۹۸۰	۵۲۳۰۲	۳,۷۴

شکل ۹: شیوهی جابه‌جایی دانش‌آموزان دبیرستان شریعتی از منزل به میدان شهدای مشهد

در نهایت، نتیجه می‌گیریم که دبیرستان شریعتی در محدوده‌ی میدان شهدا به دلایل زیر جایگاه مهمی دارد:

۱. صبغه‌ی تاریخی و فرهنگی دارد؛
 ۲. عنصری فعال در مجموعه‌ی میدان شهدا است؛
 ۳. شعاع عملکردی فراتر از یک مدرسه دارد؛
 ۴. جایگاه مهمی در تولید و جذب سفر از/به میدان شهدا دارد.
- با این حال، باتوجه به اینکه از جمله مسائل محدوده‌ی میدان شهدا شلوغی و تراکم بیش از حد است، می‌توانیم به نقش کارکردهای عناصر فعال یادشده در این وضعیت اشاره کنیم.

۴- بحث و نتیجه‌گیری

در این بخش، نکات کلیدی مستخرج از بررسی‌هایمان را بیان می‌کنیم. مجموعه‌ی این موضوعات ممکن است به‌عنوان دستمایه‌ی اصلی بحث و بررسی در نظر گرفته شوند.

شکل ۱۰: جایگاه عرصه‌ی میدان شهدا و دبیرستان شریعتی در وضع موجود و اسناد توسعه‌ی شهری در محدوده‌ی میدان شهدا

باتوجه به نکات کلیدی به دست آمده، دوگانگی ارتقاء/تنزل هویت در محدوده‌ی میدان شهدا را از دو منظر زیر بیان می‌کنیم.

۱-۴ بررسی نتایج ناشی از کارکرد عناصر بارزش (همچون دبیرستان شریعتی) در محدوده‌ی میدان شهدا

بخشی از ترافیک و شلوغی محدوده‌ی میدان شهدا در نتیجه‌ی فعالیت عناصر بارزش آن همچون دبیرستان شریعتی است^۱. این شلوغی باعث تنزل کیفیت محیط این میدان شده است. همچنین، باتوجه به اینکه مهم‌ترین وسیله‌ی جابه‌جایی دانش‌آموزان اتوبوس عمومی است، برای استفاده از این وسیله در ایام پیک و به‌ویژه ایام تحصیل، تقویت و فراهم‌سازی ناوگان حمل‌ونقل عمومی ضروری است. از این‌رو، تردد و حضور اتوبوس‌ها در این محدوده افزایش می‌یابد که خود بر حجم ترافیک و آلودگی محیط می‌افزاید.

از سوی دیگر، در پیرامون این میدان، چهار ایستگاه وجود دارد که محل سوار و پیاده شدن دانش‌آموزان برای رفتن به مدرسه و یا منزل است. با بررسی موقعیت این ایستگاه‌ها روی نقشه روشن می‌شود که فاصله‌ی این ایستگاه‌ها تا مدرسه بین ۶۸۰ تا ۳۰۰ متر متفاوت است که دانش‌آموزان باید این مسیر را پیاده طی کنند. به عبارت دیگر، در این شیوه، در کنار اتوبوس، از پیاده‌روی نیز برای رسیدن به مدرسه استفاده می‌شود (شکل ۱۱).

شکل ۱۱: موقعیت ایستگاه‌های اتوبوس و مسافت طی شده توسط دانش‌آموزان در محدوده‌ی میدان شهدا تا دبیرستان شریعتی

۱. باتوجه به اینکه تاکنون مطالعه‌ای پیرامون نقش سایر کاربری‌های خدماتی واقع در میدان شهدا در تولید سفر به این محدوده انجام نشده است، نقش دقیق این دبیرستان در تولید سفر به این محدوده مشخص نمی‌شود.

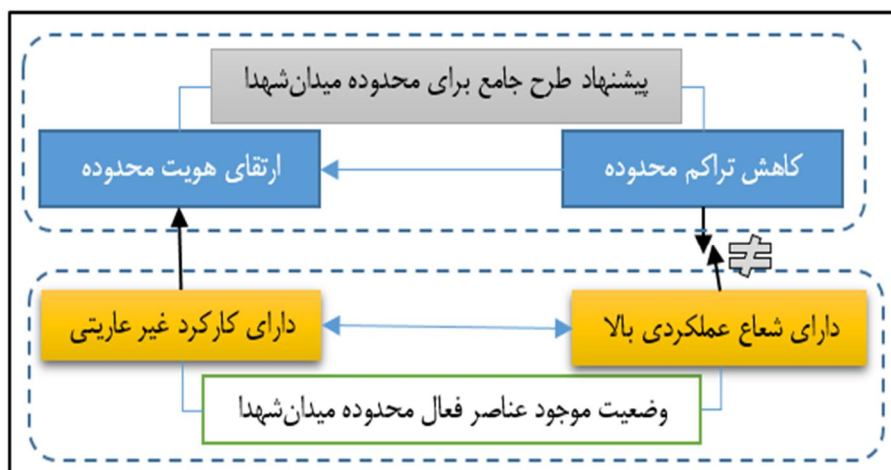
همان‌گونه که می‌بینیم، دانش‌آموزان برای رسیدن به مدرسه باید از فضاهای متعددی همچون معابر اصلی، محدوده‌ی میدان، حاشیه‌ی خیابان و بافت مسکونی محلات عبور کنند. در کنار این مسائل، در ادامه به ویژگی‌های خاص جابه‌جایی دانش‌آموزان اشاره می‌کنیم که وجه دیگری از بی‌نظمی و شلوغی میدان را به نمایش می‌گذارند:

- روزانه است و به عبارتی هر روز تکرار می‌شود.
- ساعت شروع و پایان مشخصی دارد. این زمان با ساعات پیک شلوغی منطبق است.
- دانش‌آموزان معمولاً بازدیدکننده‌ی فضا نیستند و در نتیجه، ارتباط کمتری با آن برقرار می‌کنند و درک کمتری از آن دارند.
- دانش‌آموزان (برخلاف کسبه و ساکنین) از فضا بهره‌برداری نمی‌کنند و بنابراین، حس تعلق کمتری در مقایسه با آن‌ها دارند.
- در مقایسه با بهره‌برداران، حضور دانش‌آموزان موقت است؛ زیرا با پایان دوره‌ی تحصیل تمام می‌شود و افراد جدیدی جایگزین آن‌ها می‌شوند.
- حضور دانش‌آموزان همراه با دل‌مشغولی و نگرانی خاصی است. این نگرانی ممکن است به دلیل دغدغه‌ی حضور به‌موقع در مدرسه، میزان آمادگی برای پاسخگویی به درس و ... باشد.
- حرکت دانش‌آموزان در برخی از مواقع با سرعت و عجله همراه است.
- هدف، رسیدن به‌موقع به مقصد است؛ بنابراین، الگوهای رفتاری گوناگونی از زمان حرکت از منزل تا رسیدن به محل آموزش از سوی آن‌ها دیده می‌شود (رعایت نکردن حق تقدم، گذر نکردن از مسیرهای تعیین‌شده و ...).
- حرکت دانش‌آموزان با شلوغی و سروصدا همراه است؛ به‌ویژه حرکت در قالب گروه‌های چند نفری.

۴-۲ ارزیابی الگوی طرح جامع برای محدوده‌ی میدان شهدا

یافته‌های مطالعه نشان داد که در طرح جامع مشهد، به‌منظور ارتقای وضعیت این محدوده، به دو موضوع مهم «ارتقاء هویت مجموعه» و «کاهش تراکم و ازدحام آن» توجه شده است. اهمیت تحقق این دو موضوع، ارتباط آن با رویکرد آمایش را روشن می‌کند؛ زیرا ارتقای هویت محدوده بدون توجه به کارکرد و الگوی پراکنش عناصر باارزش (رویکرد آمایشی) غیرممکن است. در حال حاضر، «کارکرد کاربری‌ها» در این محدوده دو وجه متقابل با یکدیگر را در ارتباط با هویت محدوده به نمایش گذاشته است که عبارت‌اند از:

۱. قدرت بالا در جذب و تولید سفر (همچون دبیرستان شریعتی) که سبب افزایش تراکم و شلوغی و کاهش کیفیت محیط و در نتیجه، اثر منفی بر ارتقای هویت آن شده است.
 ۲. کارکرد غیرعاریتی این کاربری‌ها (همچون کاربری دبیرستان شریعتی) که با تاریخ شکل‌گیری آن‌ها از ابتدا تا کنون منطبق است، وجه مثبتی از نمایش هویت و شکل‌گیری در طول زمان و تداوم آن تا کنون محسوب می‌شود و نقش مهمی در ارتقای هویت مجموعه دارد.
- با این حال، در طرح جامع، ارتقای شرایط زیست‌محیطی و کاهش ازدحام و تراکم این محدوده پیشنهاد می‌شود. شکل زیر مجموعه‌ی این مسائل را نشان می‌دهد.

شکل ۱۲: الگوی طرح جامع برای محدوده‌ی میدان شهدا و چالش تحقق آن در ارتباط با کارکرد عناصر باارزش

در وضع موجود، عناصر فعال محدوده‌ی میدان شهدا دو ویژگی زیر را دارند:

۱. کارکرد غیرعاریتی دارند که به ارتقای هویت محدوده منجر می‌شود.
 ۲. شعاع عملکردی بالایی دارند که افزایش تراکم و شلوغی محدوده را به همراه دارد.
- بنابراین، با وضعیت موجود پازل طرح جامع برای محدوده‌ی میدان شهدا تکمیل نمی‌شود؛ زیرا کارکرد آن‌ها سبب ارتقای هویت مجموعه (به دلیل غیرعاریتی بودن) و افزایش شلوغی (به دلیل شعاع عملکردی بالا، همچون دبیرستان شریعتی) و اثر معکوس بر هویت آن می‌شود که نوعی تقابل و دوگانگی ارتقاء/تنزل هویت مجموعه را به وجود می‌آورد. بنابراین، به نظر می‌رسد که این چرخه به عوامل مداخله‌گر دیگری نیاز دارد تا هدف نهایی‌اش تأمین شود.

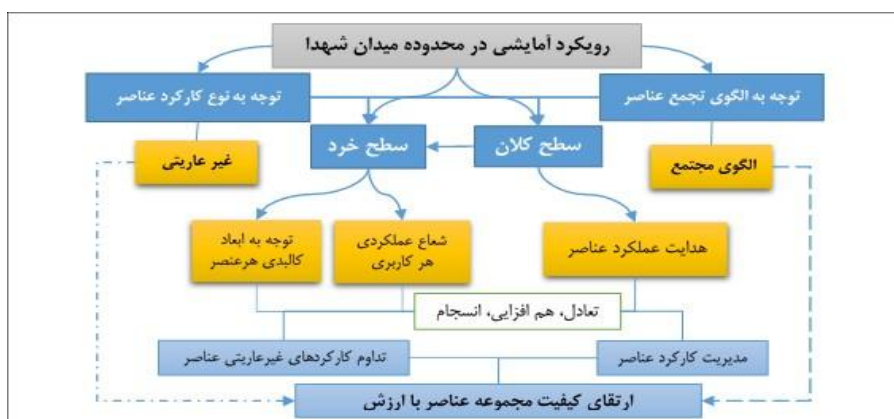

۵- پیشنهادها

براساس رویکرد آمایش و ابعاد مورد تأکید آن در ارتباط با محدوده‌ی میدان شهدا، مسائل و مشکلاتی در این چرخه وجود دارد که عبارت‌اند از:

- الگوی تجمع عناصر: در نظر نگرفتن محدوده‌ی میدان شهدا به‌عنوان مجموعه‌ای از عناصر با ارزش و کنار نهادن برخی عناصر محدوده در الگوی پیشنهادی (نظیر دبیرستان شریعی).
- کارکرد عناصر: تفکیک نشدن کارکرد عناصر با ارزش برحسب عاریتی یا غیرعاریتی بودن و در نتیجه، در نظر نگرفتن ارزش برای کارکردهای غیرعاریتی در این محدوده.
- توجه کامل نشدن به ابعاد کالبدی در سطح خرد؛ به‌ویژه شعاع عملکردی کاربری‌ها (همچون شعاع عملکردی دبیرستان شریعی).
- نبودن نظام هدایت‌کننده‌ی عناصر با ارزش در سطح کلان و تداخل فعالیت عناصر با یکدیگر و کاهش سطح مطلوبیت محیط.

در چارچوب رویکرد آمایش، برآیند نهایی «تعادل، انسجام و هم‌افزایی» عناصر در یک مجموعه‌ی شهری با یکدیگر به‌منظور تقویت شخصیت فضای شهر است. این برآیند به‌شکل عام، در کنار توجه به هدف نهایی برای مجموعه‌ی میدان شهدا (ارتقای هویت)، سازکارهای عملیاتی برای اجزای آن را به‌گونه‌ای می‌چیند که از مسیر تعادل، انسجام و هم‌افزایی مجموعه‌ی عناصر، هدف نهایی مجموعه (ارتقای هویت) نیز تأمین شود. به عبارت دیگر، توجه به الگوی تجمع عناصر و کارکرد آن‌ها در محدوده‌ی میدان شهدا، چشم‌انداز روشنی از تعیین شیوه‌ی نگرش کلان و خرد برای این مجموعه ارائه خواهد کرد (شکل ۱۳).

شکل ۱۳: الگوی آمایش فضایی به‌منظور تحقق ارتقای هویت و کیفیت زیست در محدوده‌ی میدان شهدای مشهد

«الگوی مجتمع عناصر باارزش» در این محدوده، نشان می‌دهد که برنامه‌ها و اقدامات «سطح خرد»، به‌تنهایی برای ارتقاء وضعیت این محدوده کارایی ندارد و به اقداماتی فراتر نیاز است که مجموعه‌ی این عناصر را در راستای هدفی خاص هدایت کند.

برای این منظور، نگرش «سطح کلان» تمامی عناصر باارزش این محدوده را در برمی‌گیرد و از بین عناصری که با یکدیگر در طی زمان سبب شکل‌گیری فضای جغرافیایی محدوده شده‌اند، عنصری را از قلم نمی‌اندازد. از این‌رو، نگرش سطح کلان در رویکرد آمایش، «شمولیت» و «هدایت‌کنندگی» عناصر را طرح‌ریزی می‌کند.

در مجموع، همه‌ی اقدامات در این دو سطح (کلان و خرد) باید تأمین‌کننده‌ی «تعادل»، «انسجام» و «هم‌افزایی» عناصر باشند و بستری را برای تحقق «ارتقای هویت» محدوده فراهم کنند. از این‌رو، تداوم کارکردهای غیرعاریتی عناصر باارزش اهمیت خواهند داشت. از سوی دیگر، در چارچوب «هدایت عملکرد عناصر»، موضوع «مدیریت کارکرد» آن‌ها دغدغه‌های موجود در باب تداخل و تراحم فعالیت‌ها و شلوغی ناشی از این کارکرد در محدوده را به حداقل خواهد رساند. این مسئله نیازمند راهکارهای ویژه است. این راهکارها براساس عناصر با ارزش هویتی و بدون ارزش، عبارت‌اند از:

برای عناصر بدون ارزش: محدود ساختن کارکرد عناصر محدوده (بارگذاری‌های جدید) و محدود کردن کارکردهای عاریتی عناصر (تعریف نکردن نقش‌های جدید برای کاربری‌های موجود).

برای عناصر با ارزش هویتی: تنظیم برنامه‌ی زمانبندی مشخص برای شروع و پایان فعالیت عناصر باارزش محدوده و تبعیت نکردن از برنامه‌ی زمانبندی‌شده در مورد سایر کاربری‌های سطح شهر، محدودسازی کارکرد برخی عناصر و توجه به مقیاس‌های محلی و ناحیه‌ای و در نظر داشتن این مقیاس در ارائه‌ی خدمات.

در کنار راهکارهای یادشده، توجه به راهکارهای مرتبط با «سطوح خرد»، همچون ارتقای شرایط کالبدی هر عنصر نیز ضروری است.

۶- منابع

- تقوایی، مسعود؛ بیک‌محمدی، حسن؛ زالی، نادر و میترا کسایی. (۱۳۹۶). «بررسی عوامل مؤثر در رویکرد اجرایی برنامه‌ریزی فضایی استان قم». *برنامه‌ریزی و آمایش فضا*. د ۲۱. ش ۱. صص ۷۳-۹۴.
- حبیبی، محسن. (۱۳۷۸). «مدیریت شهری و فضاهای یادمان». *شهرداری‌ها*. د ۹. ش ۲۶.
- خازنی، مهندسان مشاور. (۱۳۴۶). *طرح جامع شهر مشهد*. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.
- دبیرستان ماندگار دکتر علی شریعتی. (۱۳۹۷).
• http://shariatil.ir/?page_id=2
- رستگار، ابراهیم؛ مطیعی لنگرودی، سید حسن؛ رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و حسن دارابی. (۱۳۹۶). «تبیین چالش‌های سرمایه‌گذاری سرمایه‌های ارسالی مهاجران بین‌المللی در آمایش و توسعه اقتصادی عرصه‌های مکانی- فضایی، مورد: شهرستان لامرد». *برنامه‌ریزی و آمایش فضا*. د ۲۱. ش ۱. صص ۱۹۷-۲۱۹.
- رضوانی، لیلا. (۱۳۹۵). *فرهنگ و هویت محله*. تهران: جامعه‌شناسان.
- رهنما، محمدرحیم و حسین آقاجانی. (۱۳۹۱). «تحلیل نابرابری‌های فضایی در استان خراسان رضوی». *برنامه‌ریزی و آمایش فضا*. د ۱۶. ش ۱. صص ۶۳-۸۸.
- رهنما، محمدرحیم و فرزانه رزاقیان. (۱۳۹۰). «نقش آمایش شهری در هویت‌یابی فضایی کالبدی محور بلوار پیروزی». *جغرافیا و توسعه‌ی ناحیه‌ای*. ش ۱۷. صص ۴۹-۷۹.
- _____ . (۱۳۹۰). *مطالعات آمایش استان خراسان رضوی*. مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- زاهدی محبوب، آمنه. (۱۳۹۲). «تحلیل و واکاوی تجربه‌ی بهسازی و ساماندهی میدان شهدا مشهد». *هفت شهر*. ش ۴۴-۴۳. صص ۱۲۱-۱۳۳.
- سعیدی، عباس. (۱۳۹۵). *دانشنامه‌ی مدیریت شهری و روستایی*. تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیارهای کشور.
- شماعی، علی؛ یعقوب‌نژاد، نازیلا؛ سعیدی، خدیجه و رقیه امیری. (۱۳۹۵). «پهنه‌بندی و آمایش شهری براساس شاخص‌های کالبدی- فضایی، مورد مطالعه: شهر ارومیه». *جغرافیا و مخاطرات محیطی*. د ۵. ش ۱۹. صص ۹۵-۱۱۳.
- لینچ، کوین. (۱۳۷۶). *تئوری شکل خوب شهر*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- معصومی اشکوری، سید حسن. (۱۳۸۵). *اصول و مبانی برنامه‌ریزی منطقه‌ای*. تهران: پیام.
- مؤمنی، مهدی؛ مبارکی، امید و نرگس جنابی. (۱۳۹۲). «آمایش سرزمین و مدیریت توسعه‌ی فضایی، مورد مطالعه: شهرستان ملکان». *مطالعات مدیریت شهری*. د ۵. ش ۱۳. صص ۴۵-۵۶.
- مهندسان مشاور طاش. (۱۳۹۲). *طرح تفصیلی حوزه‌ی مرکزی شهر مشهد جمع‌بندی، تحلیل و تلفیق مطالعات*. مشهد: نهاد مطالعات و برنامه‌ریزی توسعه و عمران شهر مشهد.
- _____ . (۱۳۹۲). *طرح تفصیلی حوزه‌ی مرکزی شهر مشهد عنوان گزارش جمع‌بندی، تحلیل و تلفیق مطالعات قسمت دوم، تدوین اهداف و سیاست‌گذاری‌ها*. مشهد: نهاد مطالعات و برنامه‌ریزی توسعه و عمران شهر مشهد.
- مهندسان مشاور فرنیاد. (۱۳۸۸). *چشم‌انداز توسعه و عمران، اهداف، راهبردها و سیاست‌ها*. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.
- _____ . (۱۳۸۹). *طرح توسعه و عمران (جامع) کلانشهر مشهد مقدس خلاصه‌ی گزارش*. مشهد: نهاد مطالعات و برنامه‌ریزی توسعه و عمران شهر مشهد.
- _____ . (۱۳۹۲). *طرح توسعه و عمران (جامع) کلانشهر مشهد مقدس گزارش معیارها، ضوابط و مقررات طرح*. مشهد: نهاد مطالعات و برنامه‌ریزی توسعه و عمران شهر مشهد.
- _____ . (۱۳۸۸). *طرح توسعه و عمران کلانشهر مشهد، گزارش چشم‌انداز توسعه و عمران*. مشهد: نهاد مطالعات و برنامه‌ریزی توسعه و عمران شهر مشهد.
- مهندسین مشاور تجیر. (۱۳۹۶). *پروژه میدان شهدا مشهد از ایده تا اجرا*. مشهد: شهرداری مشهد.
- نقی‌زاده، محمد. (۱۳۸۶). *ادراک زیبایی و هویت شهر در پرتو تفکر اسلامی*. اصفهان: انتشارات سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.
- _____ . (۱۳۸۹). *تحلیل و طراحی فضای شهری*. تهران: انتشارات پژوهشکده‌ی فرهنگ و هنر جهاد دانشگاهی.
- _____ . (۱۳۹۳). *هویت شهر مبانی، مؤلفه‌ها و جلوه‌ها*. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.

- یزدانی، مجتبی. (۱۳۹۴). *محل‌گرایی بهسازی محله‌های شهری با رویکردی نوین*. تهران: يتسا.
- Archer, D. (۲۰۱۸). *The Future of Asia and Pacific Cities ۲۰۱۹ Report*. Bangkok: United Nations Conference Centre.
- Bertacchini, Y., Maurel, P., Déprez, P & Plant, R. (۲۰۱۳). *Spatial Information & Communication Arrangements A Contribution to Territorial Intelligence*. Journal of Emerging Trends in Computing and Information Sciences. ۳۰-۱۹ ,
- Cambridge Dictionary, Cambridge University, 2018. <https://dictionary.cambridge.org/>
- Erkan, P. (۲۰۰۹). *A 'NEW AND SOFT 'URBAN PLANNING PARADIGM: THE STRATEGIC SPATIAL PLANNING*. DEBRECENI MŰSZAKI KÖZLEMÉNYEK, ۱۰۰-۸۹, ۲-۱
- Germanova, T & Kernozhitskaya, A. (۲۰۱۸). *Ecological Aspects in Urban Planning and Territorial Planning on the Example of Tyumen*. International Multi-Conference on Industrial Engineering and Modern technologies (ص. ۶-۱). Vladivostok: IOP Publishing.
- Laurini, R. (۲۰۱۷). *Towards Smart Urban Planning through Knowledge Infrastructure*. The Ninth International Conference on Advanced Geographic Information Systems, Applications, and Services (ص. ۸۱-۷۵). Nice, France: IARIA XPS Press.

- Liepaja municipality administration .(۲۰۱۹) .About city territorial planning documents از بازیابی <https://www.liepaja.lv/en/about-city-territorial-planning-documents/>
- Miedes Ugarte, B .(۲۰۰۸) .Territorial intelligence and the three components of territorial governance .In International Conference of Territorial Intelligence .ص) .(۱۰ Besançon: Humanities and Social Sciences/Sociology.
- Mihye, C., & Sunghee, S., (Conservation or economization? Industrial heritage conservation in Incheon, Korea), Habitat International, No. 41, pp. 69-76, 2014.
- Mitchell, A. The ESRI Guide to GIS Analysis, ESRI Press, 2005.
- Oxford Dictionary, Oxford University, 2018. <https://en.oxforddictionaries.com/>
- UN-Habitat .(۲۰۱۸) .LEADING CHANGEDelivering the New Urban Agenda through Urban and Territorial Planning .Kuala Lumpur: United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat.)
- United Nations Human Settlements Programme .(۲۰۱۵) .International Guidelines on Urban and Territorial Planning .Nairobi: UN-Habitat.
- Yong Lia, X.C., (from project to policy: Adaptive reuse and urban industrial land restructuring in Guangzhou City), China. Cities, No. 82, pp. 68-76, 2018.
- Yu, Y, (Preserving Alleyways to Increase Walkability of Historical Japanese Cities), Procedia - Social and Behavioral Sciences, No. 216, pp. 603-60, 2016.
- Ghasani, Masoud, Beik Mohammadi, Hasan, Zali, Nader and Kasai, Mitra, (Investigating Effective Factors in the Implementation Approach of Spatial Planning in Qom Province), Volume 21, Issue 1, Pages 94-73, 2017.

- Habibi, Mohsen (Urban Management and Atmosphericism), Municipalities, Volume 9, Issue 26, 1999.
- Capacitive, Consulting Engineers, Mashhad Master Plan, Tehran: Ministry of Housing and Urban Development, 1967.
- Sustainable High School, Dr. Ali Shariati (2018), http://shariati1.ir/?page_id=2
- Rastegar, Ibrahim, Motie Langroudi, Seyyed Hassan, Roknaddin Eftekhari, Abdorreza and Darabi, Hassan, (Explaining the Challenges of Investing Capital Transfer of International Immigrants in Economic Development and Economic Spheres Areas: Lamerd City), Planning and Approximation of space, Volume 21, Issue 1, Pages 219-197, 2017.
- Rezvani, Leila, Culture and Identity of the Neighborhood, Tehran, Sociology Publishers, 1395.
- Rahnama, Mohammadrehim and Aghajani, Hossein, (Analysis of Spatial Inequalities in Razavi Khorasan Province), Spatial Planning and Design, Volume 16, Number 1, Pages 88-63, 2012.
- Rahnama, Mohammadrehim (The role of urban civilization in the physical identification of the axis of Victory Boulevard), Geography and Regional Development, No. 17, pp. 49-79, 2011.
- Rahnama, Mohammadreh, Razavi Khorasan Province Research Center, Mashhad, Jihad University Press, 2011.
- Zahedi Popular, Amina, (Analysis and Analysis of the Experience of Improvement and Organization of Mashhad Martyrs' Square), Seven Cities, No. 44-43, Pages 121-133, 2013.
- Saeedi, Abbas, Encyclopedia of Urban and Rural Management. Tehran, Publications of the Organization of Municipalities and Municipalities, 2016.
- Shaei, Ali, Yaghobnezhad, Nazila, Saeedi, Khadijeh and Amiri, Roghayeh (Urban zoning and urbanization based on physical-spatial indices: Urmia city), Geography and Environmental hazards, Volume 5, Issue 19, p. 95 -113, 2016.
- Lynch, Kevin, City of Theory, Tehran, Tehran University Press, 1997.

- Masoumi Eshkevari, Seyyed Hassan, Principles and Principles of Regional Planning, Tehran, Payam Publication, 2006.
- Momeni, Mehdi, Mobaraki, Omid and Janabi, Narges (Land Planning and Spatial Development Management: Malekan Township), Urban Management Studies, Volume 5, Issue 13, Pages 45-56, 2012.
- Mashhad Consulting Engineers, Detailed Planning of Mashhad Central Region, Summarization, Analysis and Integration Studies, Mashhad, Institute for Planning and Development of Mashhad, 2013.
- Tahas Consulting Engineers, Detailed Project of the Main Area of Mashhad as a Report on the Compilation, Analysis and Compilation of Part Two Studies, Development of Purposes and Policy Making, Mashhad, Institute for Planning and Development of Mashhad, 2013.
- Farana Consulting Engineers, Development Prospects, Strategic Objectives and Policies, Tehran, Ministry of Housing and Urban Development, 2009.
- Faranadeh Consulting Engineers, General Development Project of Mashhad Metropolitan Moghaddas Summary, Mashhad, Institute for Planning and Development of Mashhad City, 2010.
- Farhadan Consulting Engineers, Mashhad Metropolitan Development and Development Project (comprehensive), Report of Criteria, Terms and Conditions of the Project, Mashhad, Institute for Planning and Development of Mashhad, 2013.
- Faranad Consulting Engineers, Mashhad Metropolitan Development and Development Project, Development and Development Outlook, Mashhad, Mashhad Planning and Development Organization, 2009.
- Tajir Consulting Engineers, Mashhad Shahid Square Project from Idea to Performance, Mashhad, Mashhad Mayor, 2016.
- Naghizadeh, Mohammad, the Perception of Beauty and Identity of the Mayor of Islamic Radiation, Isfahan, Isfahan Cultural and Recreational Center Publishing, 2007.

- Naghizadeh, Mohammad, Urban Space Analysis and Design, Tehran, Publishing Department, Department of Culture and Arts, Jihad University, First Printing, 2010.
- Naghizadeh, Mohammad, City Identity Components and Effects Basis, Tehran, Jahad University Press, 2014.

-
-
-
-
-
-
-
-
-